

ZÁPIS Z OBHAJOBY DISERTAČNÍ PRÁCE

Student: Mgr. Pavel Šturm

Studijní program: Filologie

Studijní obor: Fonetika

Název práce: „Určování slabičných hranic v češtině“

Jazyk práce: čeština

Jazyk obhajoby: čeština

Školitel: doc. PhDr. Jan Volín, Ph.D.

Oponenti: doc. PhDr. Filip Smolík, Ph.D.
PhDr. Aleš Bičan, Ph.D.

Datum obhajoby: 22. 6. 2017

Místo obhajoby: UK FF, nám. Jana Palacha, Praha 1, místnost č. 16

Předseda komise: prof. PhDr. Zdena Palková, CSc.

14:00 Předsedkyně komise prof. PhDr. Zdena Palková, CSc., zahájila obhajobu, představila přítomné členy komise a přítomné oponenty. Přítomným pak představila disertanta pana Mgr. Pavla Šturma.

14:02 Školitel doc. PhDr. Jan Volín, Ph.D., seznámil přítomné se svým hodnocením uchazečova studia a jeho disertační práce, které uvedl ve svém písemném vyjádření. Vyzdvihl příkladný přístup a svědomitost kandidáta při plnění studijních povinností, jeho aktivní účast na zahraničních konferencích a workshopech s velice úspěšnou reprezentací FF UK a pozitivními ohlasy. Taktéž poukázal na publikace uchazečova bádání, jež zdaleka převyšovaly kvalitativní i kvantitativní požadavky doktorského studia, dále pak na uchazečův významný podíl při řešení grantových projektů pracoviště a jeho iniciativu při jejich realizaci. V neposlední řadě vyzdvihl

uchazečovy organizační schopnosti a jeho významný podíl na výuce. Vyjádřil přesvědčení, že by si předložená disertace zasloužila publikaci jako celek.

14:07 Mgr. Pavel Šturm seznámil přítomné s tezemi své disertační práce. Sdělil zejména cíle a motivaci výzkumu, metodu práce a deskriptivní výsledky. Za cíl si kladl porovnat přístupy, metody a výsledky experimentů, které se k problematice slabičných hranic vztahují, a navrhnout model či pravidla slabičného dělení slov pro český jazyk. Poté zmínil možné přístupy, jimiž lze slabičné hranice zkoumat, a další faktory, jež mají vliv na slabičné dělení. Dále popsal metody výzkumu použité v disertační práci: 1) Behaviorální experiment, při němž měli mluvčí vyslovovat krátké věty do metronomu a soustředit se na synchronizaci slabik s jednotlivými údery. Materiál obsahoval 200 cílových slov s intervokalickými shluky, experimentu se zúčastnilo 30 mluvčích. 2) Dotazníkové šetření, jež zahrnovalo 300 cílových slov, z nichž 200 se shodovalo s položkami behaviorálního experimentu. Úkolem respondentů bylo určit hranice slabik 200 cílových slov prostřednictvím internetového dotazníku. Výsledky pak byly exportovány od 31 osob. 3) Fonotaktická analýza okrajů slov, pro kterou byl použit mluvený korpus ORAL₂₀₁₃ a psaný korpus SYN₂₀₁₀. 4) Artikulační analýza EPG, jíž se zúčastnilo 9 rodilých mluvčích češtiny. Materiál rozlišoval 4 prozodické kontexty, ve kterých se nacházely 4 cílové hlásky vždy ve stejném hláskovém okolí, s cílem zjistit, zda se mediální kontakt přibližuje spíše iniciálnímu nebo finálnímu. Disertant poté představil výsledky provedených experimentů, na základě kterých identifikoval pět pravidel, která mohou v češtině sloužit jako vodítka pro dělení slov na slabiky: 1) Samotné mediální konsonanty se přiřazují jako prétura následující slabice; výsledná sylabifikace: V.CV. 2) U mediálních shluků CC jsou relevantní fonotaktická omezení. Shluk, který se nevyskytuje na počátcích českých slov jako dvojčlenná prétura, musí být rozdělen; výsledná sylabifikace fonotakticky nepřijatelných shluků: VC.CV. 3) U mediálních shluků CC je relevantní sonoritní typ shluku: a) Shluky začínající na sonoru se vždy rozdělují (zároveň bývají fonotakticky nepřijatelné); výsledná sylabifikace: VC.CV. b) Shluky dvou obstruentů mají tendenci být rozděleny; preferovaná sylabifikace: VC.CV. c) Shluky obstruentu a nazály mají tendenci být rozděleny; preferovaná sylabifikace: VC.CV. d) Shluky obstruentu a nenazální sonory mají tendenci tvořit dvojčlennou préturu; preferovaná sylabifikace: V.CCV. 4) V případě preferované sylabifikace může být řešení ovlivněno tím, v jakém kontextu se daný shluk nachází, např. dlouhý vokál v předcházející slabice zvyšuje pravděpodobnost, že bude

shluk ponechán jako dvojjmenná přetura; preferovaná sylabifikace po dlouhém vokálu: V.CCV.
5) V případě sylabifikace shluků CCC se slabičná hranice umísťuje za první konsonant; výsledná sylabifikace: VC.CCV.

14:34 Oponent PhDr. Aleš Bičan, Ph.D., seznámil přítomné s hlavními body svého posudku se závěrem, že doporučuje předloženou disertační práci k obhajobě, a vyzdvihl její kvality. Kandidátovi položil tyto otázky: 1) Jaký je pohled disertanta na rozdíl mezi fonetickou a fonologickou slabikou? 2) Jaké je vymezení domény slabikování pro určení slabičných hranic? Jedná se o jednotku fonetickou, nebo ortografickou, resp. morfosyntaktickou? 3) Má přízvuk vliv na slabikování v češtině? 4) Jaká byla autorova motivace zkoumat určité položky, a ne jiné? 5) Jedno ze zjištění fonetického experimentu je fakt, že koncové konsonanty [t s n l] se na absolutním konci slov prodlužují a stejně tak se prodlužují i vokály stojící před nimi. Prodlužovaly se i konsonanty stojící před těmito vokály?

14:39 Oponent doc. PhDr. Filip Smolík, Ph.D., seznámil přítomné s hlavními body svého posudku se závěrem, že doporučuje předloženou disertační práci k obhajobě. Práci hodnotil jako velmi kvalitní, neboť předkládá srozumitelný a fundovaný přehled, demonstruje zručnost autora v zacházení se širokou škálou empirických metod a přispívá k řešení důležité otázky o povaze zvukové a artikulační stránky češtiny. Poté kandidátovi položil tyto otázky: 1) Jaký vliv mohly mít instrukce na výsledky behaviorálních experimentů? 2) Nedošlo v experimentu 4.1 k tomu, že účastníci přecházeli vlivem rytmizace pomocí metronomu do zpěvu? 3) a 4) Jaké mohou být implikace získaných poznatků pro studium osvojování češtiny? Dá se očekávat, že děti využijí pravidelnosti zkoumaných v této práci? Zejména se jedná o možný význam slabičné struktury při osvojování segmentace slov. 5) Může problematika vymezení slabičných hranic souviset s akvizicí a mentálním zpracováním morfologických jednotek a hranic morfémů?

14:45 Kandidát reagoval na posudky oponentů a jejich položené otázky. Nejprve se vyjádřil k dotazům doc. Smolíka: Ad 1) Instrukce obecně mají vliv na výsledky experimentů. Hlavní zásadou je jejich jednodušnost, srozumitelnost a jejich shodná interpretace ze strany respondentů. Na základě pilotáže experimentu se ukázalo, že termín „slabika“ je opodstatněný. Disertant se však vždy v zadáních k úkolům snažil odvést pozornost respondentů od slabičných hranic. Ad 2)

V experimentu 4.1 mluvčí nepřecházeli vlivem rytmyzace do zpěvu, což disertant demonstroval i zvukovou ukázkou. Patrné byly jen odlišnosti od běžné řeči dané rytmyzací. Ad 3 a 4) Při osvojování češtiny má velký význam zejména fonotaktika, jež zkoumá frekvenční poměry na okrajích slov. Na základě toho se dá do určité míry predikovat, se kterými slovy mohou mít děti potíže. Produkční potíže u dětí se často vyskytují u slabik s nízkou frekvencí. Otázka segmentace slov, tj. vyčlenění slov v proudu řeči, je pro děti obzvláště složitá věc, neboť neznají mnoho slov, tedy jejich významy. Existuje však mnoho vodítek, která mohou pomoci, např. prozodické charakteristiky: přízvuk, průběh melodie či závěrové zpomalování. Další možností je osvojení si stochastické informace o samotných slovech, kterou mohou děti následně aplikovat na celé promluvy.

Ad 5) Určité principy sylabifikace jsou zvukově dané a de facto univerzální. V češtině nelze dát slabičnou a morfemickou hranici do přímého vztahu. Existují morfémy víceslabičné i neslabičné. Na základě řady behaviorálních experimentů s prestimulací se ukazuje, že záleží na povaze slova. Transparentní morfémy (prefixy, sufixy) jsou dekomponovány, avšak méně jasné a frekventované morfémy nikoliv. Morfologická úroveň předpokládá předchozí kontakt s lexikonem. Fonetická vodítka o slabičných hranicích jsou při auditivním zpracování řeči vnímána dříve. Existují však případy, kdy hranice slabiky pomáhají určit morfém.

Poté kandidát reagoval na dotazy oponenta PhDr. Bičana, Ph.D.:

Ad 1 a 2) Disertant zastává názor, že fonetickou a fonologickou slabiku je potřeba odlišovat, mezi těmito termíny nemusí existovat shoda, pokud jde o jejich rozsah. Měly by se však co nejvíce blížit. Fonologická slabika se týká především vztahu slabiky jako fonologické jednotky k dalším fonologickým doménám, nezahrnuje informaci o konkrétní artikulaci, trvání apod. To je záležitost slabiky fonetické. Pro popis jazyka je fonologická slabika důležitá, relevantní je zejména distribuční hledisko. K doménám sylabifikace: Sylabifikační doménou fonetické slabiky může být reálné zvukové slovo, případně ještě dále rozdělené. Doménou fonologické sylabifikace může být morfosyntaktická jednotka. Ad 3) V češtině je přízvuk konstantní, na slabikování vliv nemá. Ad 4) Hlavní motivací výběru položek v experimentu bylo zastoupení různých způsobů artikulace (exploziv, frikativ a sonory), a to ve dvou různých shlcích pro ověření jejich chování. Dalším faktorem byla nutnost dodržet přijatelný rozsah experimentu. Ad5) Na návrh oponenta disertant dodatečně změřil trvání [d] ve slově *vydán*. Porovnal pozice P3 a P4, tj. finální

před vokálem a před pauzou. Dochází k dloužení [d], tedy k prodloužení celé slabiky, avšak rozdíl mezi pozicemi není masivní.

15:27 Oponenti vyjádřili spokojenost s odpověďmi disertanta.

15:28 Předsedkyně komise zahájila diskusi.

V následné diskusi vystoupili:

Doc. Skarnitzl: Jak probíhalo nastavení intervalu mezi údery metronomu?

Mgr. Šturm: Velikost intervalu jsem stanovil na základě pilotáže na vlastní osobě. Příliš velký interval by měl za následek delší trvání experimentu. Bylo rovněž potřeba brát v úvahu, že si respondenti museli zapamatovat obsah věty. Na druhou stranu velikost intervalu musela být dostatečně velká pro segmentaci.

Prof. Palková: Prof. Hála rozlišoval tři způsoby výslovnosti před vokálem: s rázem, vázaně, kdy je konsonant préturem další slabiky, a vázaně, kdy konsonant zůstává kodou. Lze předpokládat existenci této třetí varianty i v běžné mluvní praxi?

Mgr. Šturm: Teoreticky to možné je, ovšem zvukový rozdíl mezi vázaným konsonantem v préture a příslušností ke kodě je v češtině spíše zanedbatelný. V praxi jde především o opozici s rázem versus vázaně. Při nahrávání jsem se ovšem snažil o to, aby vázaný konsonant zůstal finální, tedy, aby nedocházelo k resylabifikaci do préture. Nedokážu upřesnit, jak moc se mi to dařilo.

Dr. Veroňková: Jak probíhala práce s mluveným korpusem v rámci fonotaktické analýzy? Byla brána v potaz variabilita ve výslovnosti?

Mgr. Šturm: Oba korpusy jsme s D. Lukešem přepisovali fonologicky dle ortografického zápisu. Jelikož je v mluveném korpusu zachycena konkrétní výslovnost (tj. např. *jdeš* vs. *deš*, *gdiš* vs. *diš*), náš přepis odráží variabilitu v případě, že se v korpusu vyskytla (a byla zaznamenána), jinak nikoli.

Dr. Veroňková: Na s. 159 jsou uvedeny položky pro akustická měření. Jaká byla realizace slovního přízvuku u klíčových slov? A jsou jednotlivé položky z hlediska pozice vůči přízvuku srovnatelné?

Mgr. Šturm: Mluvíci měli přízvuk naznačen v zadání, čehož se museli držet (v opačném případě to četli znovu).

Jednotlivé položky sice opravdu nejsou všechny srovnatelné – např. /sp/ se nacházelo v přízvučné slabice, zatímco /st/ až po přízvučné slabice – ale u daného shluku byl ve všech pozicích prozodický kontext vždy totožný: P1 vs. P2 vs. P3.

Prof. Palková: Kritérium přijatelnosti shluků podle pozice a frekvence v prětuře koreluje s intuicí, ale podstatná může být i artikulační zkušenost. Jak je to s neslabičnými předložkami? Např. *k sobě*.

Mgr. Šturm: Neslabičné předložky byly v rámci apriorního vymezení materiálu zatím z analýzy vyřazeny, znamenaly by další rozšíření inventáře prětur. V češtině jde samozřejmě vždy o možnost rozšíření slova o další konsonant v prětuře. Přítomnost shluku /ks/ je doložena alespoň ve slovech cizího původu.

Dr. Uhlířová: Ocenila úroveň zpracování tématu i význam získaných výsledků. Doporučila, aby disertační práce byla vydána jako monografie.

15:48 Předsedkyně komise prof. Palková ukončila diskusi a veřejnou část obhajoby. Následovalo neveřejné zasedání komise a hlasování o výsledku.

Předsedkyně komise seznámila disertanta a přítomné s výsledkem obhajoby: Disertační práce byla úspěšně obhájena s jednomyslnou klasifikací: prospěl.

Zapisovatelka: Mgr. Lea Tylečková

Jméno a podpis předsedy komise:
prof. PhDr. Zdena Palková, CSc.

Jméno a podpis dalšího člena komise:
doc. Mgr. Radek Skarnitzl, Ph.D.

Praha, 27. 6. 2017